

Dr. Szőke Anna*

A tér és idő szakralizációja az érintkezési pontok formarendjében

*Esettanulmány egy esperesi beiktatás kapcsán
Antropológiai megközelítés*

„Minden kultúrának csak rá jellemző sajátos sorseszmeje, tér-és időszimbolikája van.”

Horányi Özséb egy nyilatkozatában szerepel az a kijelentés, hogy az egyházra legegyszerűbb úgy tekinteni mint a társadalom tükrére. Ez alatt azt értette, hogy az egyház a társadalomnak olyan intézménye, amin keresztül lehetőség adódik tanulmányozni a társadalmi viszonyokat. Ha a vallás társadalmi jelenség és intézményesült formában jelen van minden társadalmi rendszerben, akkor csakis mint szervezetre tekinthetünk.¹

Amikor a vallásgyakorlás működő modelljeit elemezzük, a szentmisén, istentiszteleten való részvétel kerül előtérbe. Statisztikai adatokhoz juthatunk a hívők szertartásokon való számát illetően, de a belső készletés erejét a liturgiákon való rendszeres megjelenéssel kapcsolatban csak hozzávetőlegesen vetíthetjük ki számadatokban. Ezt az egyéni magánszférát anonim tesztlapok segítségével vizsgálhatjuk – bízva a megkérdezettek őszinteségében. A vallásgyakorlás működő modelljei viszont mérhetőek, céljaik kis odafigyeléssel átláthatóak. Közülük a közösségi vallásgyakorlás formáit emelem ki.

A közösségi vallásgyakorlási formák különösen fontos szerepet töltenek be az etnikumok életében, fokozottan a szórványban, ahol összetartozási jegyként gyakorolhatják vallásosságukat. Ott az esemény a vallásgyakorlás mellett szocio-kulturális szereppé is integrálódik.

* Dr. Szőke Anna, néprajzkutató, kulturális antropológus, Kishegyes

A szöveg alapját egy korábbi tanulmány képezte, amely *A szakrális tér a művelődéspolitikai kontextusában* címen jelent meg in. Létünk-társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 2001. 1-2 sz. 55.

¹ K. G. Vallás a plurális társadalomban. In. KisTáska –Társad a társadalomban. Tükör-terem Egyesület. 15. sz. 2004. Budapest.

A határmódosítások által kisebbségi sorba taszított, addig államalkotói státussal rendelkező nép az új körülmények között a templomban, azaz a hozzá tartozó szakrális objektumokban találta meg az etnikai közösségben maradás formáját. A liturgiák a települések fontos identifikációs kontinuitásaként összefogták és befolyásolták a kényszerhelyzetbe jutott embereket. Az 1945 utáni periódusban a vallási-etnikai összefüggések elhalványodtak: az ateista ideológia, a valósítsd meg önmagad és az új értékrend arculata háttérbe szorította a vallás szerepét.

A második évezred utolsó évtizede ismét változást hozott valamennyi szocialista állam népeinek életében. Úgy tűnt, hogy a vallásgyakorlás egy szabad, minden politikai hatástól mentes formát nyer. Nem így történt. A társadalomban bekövetkezett változások itt is hatással voltak a vallásra és nem tekinthetünk a vallásra úgy, mint statikus jelenségre.

A rendszerváltozás a társadalmi élet újraszerveződését igényelte, melynek folytán új emberi magatartásformák kerültek felszínre megváltozott nemzeti identitással. A magyar nemzeti kisebbségek a megkezdett évtizedet (1990) az 1920-as évek meghosszabbításaként élték meg. A megdőböntő nacionalizmus középpontjában - amely egyaránt volt érvényes az államalkotó nemzetre és a kisebbségekre is - a hagyományok újrafelfedezésével terhes „új ember” állt. A népi kultúra mellett működésbe lépett a nyilvános vallásgyakorlás, mely szorosan összefüggött/összefügg az új társadalom belső és külső struktúrájával. És bár az egyház már rég elvesztette társadalomformáló monopóliumát, a nemzeti kisebbségeket mindenhol a Vajdaságban integrálni tudta. A közösségi vallásgyakorlás mind nagyobb súllyal vesz részt a politikai közéletben. A vallási változásokat megmagyarázó elméleteket mellőzve két újabb jelenség az, ami erőteljesen kifejezésre jut a közösségi vallásgyakorlás alkalmával. Az egyik, amikor egyházi előljáróink fellépését (megjelenését) tapasztaljuk fesztiválokon, díszvacsorákon, különböző rendezvényeken. Ilyenkor megáldják a fellépő táncosokat, a megjelent ünneplő közönséget, legtöbbször közös ima is elhangzik. Azt vesszük észre, hogy az egyház beszállt a politika vérkeringésébe, a kérdés csupán az; teszi-e mindezt azért, hogy bizonyítani tudja létjogosultságát, vagy azért, mert úgy gondolja, a nemzetnek erre van szüksége.

Másik formája, amikor hangsúlyt kapnak vezető politikusaink liturgiákon való nyilvános szereplései. A jelenség mindkét formájáról

elmondhatjuk, hogy nem minden esetben jelenti a valláshoz való szoros kötődést, ellenkezôleg, a szociális-kulturális közösség fokozott szakralizációjáról van szó.

A helyszín és az események megválasztása politikai célokat is szolgálhat. Amikor közéleti személyiségek jelennek meg a liturgiákon, istentiszteleteken, a jelenlévők szemében megnő a tekintélyük. Az elmúlt évszázad első felében ez természetes jelenség volt. A nagygazda, a birtoktartó, a köztiszteletnek örvendő eljáróság vasárnaponként rendszeresen részt vett a nagymisén, s elfoglalta helyét az előkelőség részére fenntartott padokban. Fontos kiemelni *a rendszeresen részt vett* tartalmakat. A vasárnapi szentmiséken való jelenlétük hozzátartozott a közösség életéhez. Kényszerítő körülmények hatására a vallásgyakorlás e formája a II. világháború után megszűnt. Majd, mint azt említettem, a második évezred utolsó évtizedében az új politikai rendszer nyitottabbá tette a vallást. Kezdetét vette az átrendeződés, bár a gazdaság mozgató rugói a vallásos szemléletváltozást nem észlelték, kifelé semmi jelét nem mutatták², annál inkább tette ezt a politikai elit.

Az intézményesített vallásgyakorlás szerepe előtérbe került a jelesebb ünnepnapokon, különösen a kultikus vallási helyekre tett zarándoklatok alkalmával. A közgondolkodásban felnagyítódott azoknak a személyeknek a szerepe, akik részesei voltak a szakrális eseménynek.

Jellemvonásaikat plusz pozitív töltettel ruházták fel.

A vallási paradigma kiegészítő töltést kapott. Az eredmény viszont megkérdőjelezhető, mert a hívek azzal a tudattal távoznak a liturgiákról, hogy, idézem: *másról sem szól már a szentmise, az istentisztelet, minthogy sorolják a politikusok neveit*. Azt tapasztaljuk, hogy személyük felnagyítása megüresíti az evangéliumot, s az egyház veszít vonzerejéből.

A tapasztalat és a hitelét behatóbb vizsgálata nyomán úgy tűnik, funkcióváltozásról van szó, ahol nem az esemény rítusokkal és szertartásokkal összekötött tartalmi elemei a dominánsak, hanem a politikai elit mintegy státuszszimbólumként nyomja rá bélyegét a szakrális térre és időre. A vallásgyakorlás rendszerébe zökkenőmentesen illeszkedik be az érdekszféra. (A hívek vallásosságának megoszlása az idő-tényező von-

² Mai szóhasználattal élve „az úrgazdagok” hiányoznak a padosorokból.

zásában mérhető le: minél alacsonyabb rendű az ünnep, s annál többet vesz részt rajta – intenzív vallásossága ettől függ.)

Az események emberekre gyakorolt hatása megfigyelhető a mindennapi életben. A 2002-ben végzett felmérések alapján az adatközlők 74 százaléka tartotta fontosnak megemlíteni egy-egy szakrális esemény kapcsán a megjelent tisztségviselők nevét. Arra az egyszerű kérdésre, hogy volt-e ma templomban – vasárnap lévén – a válasz így hangzott: „Vótam fiam.” Jeles napjaink, nemzeti ünnepeink alkalmával a válasz: „Vótam fiam, ott vót a polgármester is, meg a felesége is.” Legtöbbször nevének nevezték az illető funkcionáriust is: „Ott vót X.Y. is.”

Jól dokumentálhatók az utóbbi két-három év eseményei, amelyeken külön-külön tanúi lehettünk a szakrális események tömegformáló mechanizmusának. Az Aracsi Pusztatemplom búcsúja július utolsó vasárnapja, vagy augusztus 20. Palics, az új kenyér ünnepe.

Amikor a vallásgyakorlás megnyilvánulási formái tágabb, nyitottabb környezetbe kerülnek, a tér és az idő szakralizációja megnövekszik, s már nem csak a helybeliek emlegetik a megjelenteket név szerint, főcímben szerepelnek a sajtó hasábjain és a médiumokban. Ekkor a kultikus szintérré alakított helyszín szakrális jelentőséget kap, s túllépi az események hatósugarát, működésbe lép és tömegformáló struktúrává szerveződik, társadalmi eseménnyé válik.

Minden kultúrának, így a vallásnak is csak a rá jellemző sajátos tér-és idő szimbolikája van. A közösségi vallásos alkalmakon való részvétel a tér szakralizációja mellett az idő szakralizációjával is szoros kapcsolatban áll. Ha a folyamat időpontját tekintjük, megfigyelhető, hogy mindez miként zajlik a gyakorlatban. A szakrális téren belül a vallásos ünnepek középpontjába olyan személyek kerülnek, akiknek a részvétele – funkciójuknál fogva – eszmeiségében hatást gyakorol a vallásos néprétegre. Lásd. Doroszlói búcsú. Az idő szakralizációja lép érvénybe egy-egy fontos társadalmi-politikai esemény előtt. Így válnak a szakrális tartalommal telített fellépések a választási kampány táptalajává.

A vallásos hagyományvilág nyilvános politikai működésbe megy át, észrevétlen átstrukturálódnak az események. A vallásos magánszféra közösségi szférává válik. A közösség a hatalom körforgásába kerül, a szakrális esemény a politika szolgálatába lép és perspektíváját a tér és az idő szakralizációján keresztül a polgári nyilvánosság előtt intézményesítette. Így keveredik elegánsan a vallási esemény a politikai nyilvános-

sággal. Az interakciós körülmények között létrejön a művelődéspolitikai. A reprezentatív fellépés a körmenetben, a misén vagy az istentiszteleten a vallásos népréteg bekebelezését jelenti. Megtörténik a szakrális közösség birtokbavétele.

Témám kontextusában különösen fontos szem előtt tartani, hogy ez a jelenség csak ideiglenes-e és a tapasztalatot nélkülöző modern ember identitásának formálását szolgálja-e? Reinhold Niebuhr volt az, aki tévedhetetlen biztonsággal mutatta fel azt, hogy az egyén és a közösség érdekei és erkölce között szakadék tátong.³ Felvetődik a kérdés, hogy az egyén érdeke nem egyenlő a közösség érdekével, illetve a társadalom érdekével? A politikai közösség bekebelezi a szakrális esemény résztvevőit, s az identitások különbözőségét kettős térbe helyezi el. Ebben a kettős térben találjuk a politikai etikát és az egyház funkcióját, vagyis, hogy az egyháznak mennyire fontos szerepe van saját és sajátos üzenetének megszólaltatása szempontjából.⁴

A szakrális tér

A bácsfeketehegyi református templomba lépve az ember úgy érzi magát, mintha visszalépett volna az időben ötven, száz évet. Stílusjegyei nem változtak, itt megállt az idő. S ez a jó!

A település közterületének struktúráját – ahol valamikor a templom központi helyet foglalt el - az elmúlt kommunista rendszer és az egyház közt fennálló különbség adja. Közelebről: egymással szemben a cipőüzem doboz alakú megkopott épülete és a patinás, fehérségében a tér fölé emelkedő református templom. Fizikai valóságukban a település központi magja, leghangsúlyosabb pontja a református templom.

A fent leírt református településnek van azonban egy harmadik arca is, amely az épületeken kívül létezik, s amelyről hajlamosak vagyunk megfeledkezni. Ez a balkáni jelenlét. Az itt élő montenegróiak kívül esnek a település magyar vonatkozású kulturális életén. Mégis, e háromféle „fizikai” tér meghatározza a tér szakrális struktúráját. A templom semmivel sem helyettesíthető kommunikációs csatorna a jelen és a

³ Dr. Ferencz Árpád: Fragmentumok egy posztmodern politikai etikához. In. Collegium Doctorum Magyar református teológia, VII. évfolyam 2011. 70.

⁴ Uo. 67.

múlt között. A templom speciális jelentéssel bír, mely nem csak szimbolikus intézményt jelöl, hanem arra kényszeríti a fiatalabb nemzedéket, vegye figyelembe elődeik életmódját, hiszen az objektum – de tanulmányom szempontjából inkább intézmény – egyidős magával a településsel. A jelenben a település intézményesült közösségét kellene betöltenie, de az elmúlt fél évszázad alatt végbement nagyarányú társadalmi változás komoly próbatétel elé állítja az intézményrendszert.

2011. június 19-én, szentháromság vasárnapján Bácsfeketehegyen esperesi beiktatásra került sor. Ritkaságszámba menő esemény, s bizonyára komoly szerepe van a település mindhárom „fizikai” intézményében. Az egyháznak, bármelyikről is legyen szó, a kisebbségi közösségek megőrzésében óriási szerepe van. Közpolitikai feladat erősíteni híveiben a tudatot, mely szerint semmivel sem alábbrendelt nemzet a másiktól, erősíteni híveit a demokratikus struktúrák kialakításában.

Éppen ezért, az esperesi beiktatáson e próbatételi szempontokat elemeztem. És titkon az esperesi beiktatás kulturális jelentőségét vizsgáltam.

A tér három pólusa jól megfigyelhető a szertartás folyamatában is. Számomra a maradandó élményt (a személyesen átélt élmény) az elhangzott esperesi székfoglalói igehirdetés jelentette. Az igehirdetés a Korintusbeli gyülekezethez írott második levél alap gondolatát, hangvételét tartalmazta és vetítette ránk. A felolvasott igében négy ellentétpárral találkozunk. Ha figyelmesen megvizsgáljuk ezeket, akkor láthatjuk, hogy maga Pál apostol sem rejti véka alá mindazt, ami a szolgálat végzése közben előfordul. Nevezetesen az emberi erő megfogyatkozása, a tehetetlenség, a bizonytalanság és a kétségeskedés. Székfoglalóját a lelkipásztor a következő felemelő gondolatokkal zárta: *Jó lenne, ha azzal a bizalommal mennénk el erről az ünnepi istentiszteletről, hogy minden olyan körülmény, amely sokszor csüggedésre ad okot, legyen az nyomorgatás, kétségeskedés, üldöztes, vagy tiportatás, ne eltávolítson bennünket Istentől, hanem egyre közelebb vigyen bennünket hozzá. Engedjük, hogy mindig minden időben, vezetőkként és vezetetteként is formáljon bennünket az örökkévaló Isten, egyedül Ővé a dicsőség. Ámen.* Felemelő érzés volt mindezt átélni, meghallani. Ám ekkor ezt a vallási, ha úgy tetszik kulturális élményt átengedte az új politikai szisztémának. Mintha nem tudnánk megszabadulni a mindenkori (politikai) hatalom megjelenítésétől. Egy farizeusi állapot jött létre, egy új pozícióból rendelkeztek már velünk. Amíg az igehirdetés személyesen átélt élményét közös énekléssel kellett volna lezárni, megkoronázni, a minőségi állapotot fel-

váltotta a mennyiségi önreprezentáció a megjelent tisztségviselők részéről.

Pártpolitikai üzeneteket küldtek, miközben ez nyilvánvaló ellentétben áll az egyház küldetésével. B. Wilson szerint a szekularizáció elmélete szempontjából a korábbi bizonyítéknak tekintett egyháztagsági és templomlátogatási statisztikáknak nincs jelentősége, mert az újrafogalmazott szekularizáció központi gondolata, hogy mekkora a vallás szerepe a társadalom működésében, a politikában, a gazdaságban.

Néhány száraz tény az elemzett eseménnyel kapcsolatban. Többen voltak vidékről, mint az esemény színhelyéről, ahogy mondani szokták, hiányoztak a helybéliek. Sokan voltak a politikai szférából és sokáig eltartott személyük névszerinti bemutatása. Sok volt, mondogatták a megjelentek, de úgy tűnt, mintha ez hozzátartozna az alaptörténethez. A következő napokban, hetekben megjelenő újságok, a beiktatásról írt tudósításukat azzal kezdték: Az eseményt jelenlétével megtisztelte....

Ezenkívül jelentősen csökkentette az intézményrendszer hatékony szerepét az a területén élő jó néhány személy, akik a múltban a kommunista rendszer hű kiszolgálói voltak. A helybéliek ismerik őket, s az intézményrendszerbe való teljes nem-beolvadásukról ők (a közösség) gondoskodik. Az, hogy a közösség ez által csorbát szenved-e, vagy sem, egyelőre kifürkészhetetlen. Egyelőre azért sem definiálható, mert a helyi társadalom csak klisékben tud gondolkodni és cselekedni.

Azt is mondhatnánk, hogy a szerepszerű bemutatás többnyire személyes és érzelmes tónusú volt. Fellépésük egy idő után az otthontalanság érzetét keltették, s az otthontalanság érzete hamar válik politikai erővé, amely éppen a közös értéket teremteni akaró erőket támadja meg.⁵

⁵ Vesd össze Szabó István Társasági élet Álmosdon innen, Csekén túl. 2010. Kőlcsey Társaság, Fehérgyarmat 89. p.